

OVER HET ZITTEN ALS PRAXIS

Bart van Heerikhuizen

Dat de klassieke geschriften van de "Frankfurter Schule" door zo weinig sociologiestudenten (en hun docenten) worden gelezen, heeft te maken met de moeilijk toegankelijke schrijfstijl van de "kritische theoretici". Velen mijden teksten van bijvoorbeeld Adorno, omdat ze vrezen definitief vast te zullen lopen in een uiterst ingewikkelde passage, een kans die bij die auteur vrij groot is. Daarbij hanteert men vaak het argument dat ooit door K.L. Poll tegen Norbert Elias' geschriften werd aangevoerd: "wie zo schrijft, deugt niet." (1) De stijl wordt dan opgevat als een redelijk betrouwbare indikator van de inhoudelijke kwaliteiten van de tekst. "De manier van schrijven is, ook in de sociale wetenschappen, de geloofsbrief van de schrijver", schreef Aad Nuis. (2)

Dit argument wordt vaak gebruikt door schrijvers, die door andere schrijvers voor "positivisten" worden uitgemaakt. Rudy Kousbroek schrijft dan ook met veel plezier over de stijl van auteurs, die hij verafschuwt, zoals McLuhan: "Het Engels van McLuhan is stuitend. Mistroostig, hardvochtig, onnauwkeurig, onverschillig, housterig, zakkerig, square, knarsend en vreugdeloos". (3) Dat is niet gering.

Maar deze kritiek op een "knarsende" stijl en de verering van een heldere en genuanceerde wijze van formuleren, verschilt nogal van de bezwaren tegen een moeilijke stijl en de bewondering voor lekkerlopende stukjes. Kousbroek schrijft om alle misverstanden te voorkomen: "Het hebben van oorspronkelijke nieuwe denkbeelden, die niet al eens door een ander geformuleerd zijn, plus een zeker fanatisme omtrent die denkbeelden en omtrent de manier waarop een ander ze begrijpen zal, kan soms leiden tot obscuriteit en hermetiek, maar niet tot onverschillige benaderingen en platgetreden gemeenplaatsen." (4)

Kousbroek, de verbitterde vijand van alles wat zweemt naar obscurantisme, spant zich dus in om uit te leggen dat zijn bezwaren niet gelden voor een soms moeilijk te vermijden "obscuriteit en hermetiek". Hij distancieert zich dus van bezwaren tegen ingewikkelde formuleringen, bezwaren die iets gemakzuchtigs hebben. Het argument dat wie moeilijk leesbare teksten schrijft ook wel slechte ideeën zal hebben, lijkt soms op een rationalisering van intellectuele luiheid.

Er zijn allerlei redenen om "moeilijk" te schrijven, goede en slechte. Een heel slechte is dat de auteur eigenlijk niet zo vreselijk veel te vertellen heeft. Mills' drastische excerpten van Parsons dienen om aan te tonen dat Parsons daarvan een goed voorbeeld is.

Het is mogelijk dat een schrijver zich achter een berg van woorden probeert te verstoppen. Op die manier verklaart Popper bijvoorbeeld de beruchte stijl van Hegel, die volgens hem zijn "wild dreams of domination and submission" achter een taal façade wist weg te moffelen: "I hardly doubt, that Hegel's method of burying his thoughts under heaps of words, which one must remove in order to get to his meaning (...) is one of the symptoms of his hysteria; it is a kind of escape, a way of shunning the daylight." (5)

Een derde reden voor slecht leesbare teksten kan met slechte taalvaardigheid van de schrijver samenhangen. Over George Herbert Mead, de sociologen-filosoof wiens geschriften vaak zeer moeilijk doordringbaar zijn, bestaat het verhaal (anekdote is een te frivole term voor deze mini-tragedie) dat hij soms uit pure wanhoop over zijn tekort schietende formuleringstalenten boven zijn typemachine in tranen uitbarstte. Mead's belangwekkende maar zich traag voortslepende teksten vormen trouwens een uitstekende weerlegging van de opvatting dat het stilistisch niveau van een tekst het inhoudelijk niveau verraaft.

Natuurlijk van een "moeilijke" stijl ook wijzen op arrogantie van de schrijver: wie mij niet begrijpt, verdient mij ook niet te begrijpen; ik produceer zodanige paarden, dat de zwijnen er geen brood van lusten. Alasdair MacIntyre verwijt Herbert Marcuse zo'n wijze van presenteren: "Deze stijl was ontwikkeld als deel van de professoren cultuur in het keizerlijke Duitsland. Het (het keizerlijke Duitsland? BvH) nodigt niet uit tot het stellen van vragen, maar doet het voorkomen alsof de docent waarheden verkondigt, die de leerling maar aan moet nemen." (6)

Het bekritisieren van professorale arrogantie doet het natuurlijk altijd goed, zeker bij de eenvoudigen van geest, die elke tekst, waarin woorden staan die men in een encyclopedie dient op te zoeken, als een persoonlijke belediging opvatten. MacIntyre verwijt Marcuse zijn "literaire" en "akademische" stijl, het feit dat hij "zinspelingen" maakt en bij zijn lezers "een hoog niveau van algemene ontwikkeling" veronderstelt. (7)

Hier verandert het sympathieke pleidooi voor een helder-tegankelijk taakgebruik in iets veel minder sympathieks: de wens dat een auteur zich richt op zijn

minst ontwikkelde lezers. De argumentatie leidt - als je hem maar ver genoeg doorvoert - tot de eis dat sociologen zó schrijven dat arbeiders, boeren en soldaten alles kunnen begrijpen.

Over de stijl van Adorno is al veel geschreven. Toen hij in 1969 overleed, schreef J. Firmin Vogelaar: "Het is vooral zijn manier van schrijven die door hele generaties is overgenomen, maar vaak meer gebruikt is om begrip te verduisteren dan om het te ontwikkelen. Zijn denken vond plaats in taal en zijn dialectiek is eerder te vinden in zijn wijze van schrijven, dan in de spaarzame begrippen die hij ervan gaf. Wat als manierisme is af te doen, is in tegendeel het vermijden van het gemak, de ideologische illusie van eenheid van taakteken en wat het zegt te betekenen, en anderzijds de dwang tot uitdrukking en voor de lezer tot nadenken." (8)

Dat laatste is van groot belang: Adorno wenste dat zijn lezers met hem meedachten en hij organiseerde zijn geschriften zo, dat wie zich rustig met zijn woordenstroom wilde laten meevoeren, snel zou vastlopen. De Frankfurters, die in hun kritiek op de "massakultuur" vooral de herhaling en de verering van het reeds bekende hekelden, probeerden in hun geschriften al het "gemakkelijke" te vermijden. Ze maakten het de lezer moeilijk en een enkele lezer bracht dat tot razernij. Zo klaagde Paul Lazarsfeld zich in een brief aan Adorno over diens gebruik van Latijnse woorden. "Don't you think that (it) is a perfect fetishisme the way you use Latin words all through the text? I implored you repeatedly to use more responsible language and you evidently were psychologically unable to follow my advise." (9)

Maar ook als er geen woord Latijn in Adorno's geschriften voor zou komen, zouden zijn teksten, vol elliptische zinnen, niet minder moeilijk worden. Adorno schreef dat wie de samenleving tart ook zijn taal moet tarten. In dat opzicht was zijn wijze van formuleren reeds een wijze van kritiek: hij daagde de lezer uit om zijn hersens te gebruiken. Om soortgelijke redenen vond hij Kafka en Schönberg belangrijke kunstenaars. Schönbergs muziek, schreef Adorno, "requires the listener spontaneously to compose its inner movement and demands of him not mere contemplation, but praxis." (10)

Soms doet Adorno's weerbarstige stijl me denken aan de bekende stoel van Gerrit Rietveld, die zo ongemakkelijk zit. Rietveld vond dat stoelen waren om op te zitten, liefst rechtop en niet om slap in te hangen. Wie wou slapen, moest maar naar bed, meende de beroemde architect, en wat dat gehang in die "luie" stoelen

betrof, daar kwam toch maar geouwehoer van. Ik denk niet dat de Frankfurters Rietveld's stoel zouden hebben bewonderd: de Neue Sachlichkeit en het Bauhaus konden ze in elk geval weinig waarderen. Maar misschien zou Rietvelds stoel, die van de zitter een actief en bewust zitten eiste, de praxis van het zitten, genoeg negatieve elementen hebben bevat om hun goedkeuring weg te dragen.

In elk geval deelden de Frankfurters met Rietveld een bepaalde compromisloosheid: ze sloten geen pact met de gemakzucht. Ze deden geen enkele moeite om luchthartige lezers aan zich te binden.

Soms gingen ze daar wel erg ver in. Kort na de machts-overname door de Nazi's in 1933, werd het instituut gesloten en moesten de Frankfurters vluchten, eerst naar Genève, daarna naar New York. Daar zette men in 1934 het werk voort als "International Institute of Social Research". Ondanks de Engelse naam bleven de institutusbewoners gedurende de eerste jaren van hun onvrijwillige emigratie in het Duits schrijven. De enigen die hun werk konden begrijpen waren de weinige Amerikanen die de Duitse taal machtig waren, de andere Duitse émigré's en zichzelf. Eén van de redenen voor dit linguïstisch isolationisme was dat deze taalestheten slechts in het Duits - de taal die volgens Adorno een speciale "Wahlverwantschaft" met de filosofie bezat - hun dialektische verbeeldingskracht tot zijn recht konden doen komen. Maar de hooftreden was een andere: in Amerika voelden de Frankfurters zich eenzame "Kulturträger", laatste vertegenwoordigers en conservators van de kulturele traditie van de Weimar-republiek, die de Nazi's bezig waren te vernietigen. Dat die positie hen dwong om te schrijven in een taal, die - op zijn best - voor een toekomstig publiek leesbaar zou zijn, bracht hen in die eerste jaren niet in verlegenheid. En weer was het Lazarsfeld, die zich kwaad maakte: "... the whole mess is due to the idiocy of the Institute group. I told them for years, that publishing in German will finally destroy them. But they had the fixed idea that their contribution to America will be greater if they preserve in this country the last island of German culture". (11)

Toch waren de Frankfurters nog niet zo idioot. Het was waarschijnlijk ten dele aan deze strategie te danken, dat ze de enige groep vormden, die kollektief, als permanent funktionerend wetenschappelijk instituut, de ballingschap overleefde. Na de oorlog keerden Horkheimer en Adorno naar Duitsland terug met een onbeschadigd stuk vooroorlogse beschaving.

Op een vergelijkbare manier is de moeilijk begrijpbare manier waarop de Frankfurters hun gedachten gestalte

gaven, een vorm van kultuurbewaking. In Amerika konserveerden ze een aan de overzijde van de oceaan vermorzeld kultuurgoed; maar gedurende hun hele universitaire leven beschermden ze een ander - universeler - kultuurgoed, dat voortdurend werd bedreigd: de rol van de intellektueel, de permanente kritikus van de status quo. Ze wensten hun lezers tot intellektuelen te maken en ze maakten het die lezers daarom niet gemakkelijk: ze eisten intellektuele arbeid. Wie hen wilde begrijpen, werd gedwongen het métier van de intellektueel te beoefenen: hard nadenken.

Adorno schreef geen lekkerlopende tekstjes: "Schoonheid van uitdrukking om haarszelfs wil is volstrekt niet 'te schoon', maar ornamenteel, gekunsteld, lelijk", schreef hij. "Teksten waaraan behoorlijk gewerkt is, zijn als spinnewebben: dicht, concentrisch, transparant, goed in elkaar gezet en stevig." (12) Uit al zijn geschriften blijkt Adorno's plezier in de ambachtelijke kant van het schrijven: is er wel "behoorlijk aan gewerkt?" Werken is bij hem voor een groot deel verbeteren: "geen verbetering zo klein of onbeduidend, dat men haar niet zou aanbrengen (...). Men mag nooit krenterig zijn bij het schrappen." (13)

Wat resteert, is inderdaad zo sterk gekoncentreerd, dat de lezer geen zin kan missen. De methode om een hoeveelheid "boodschap" te verpakken in een grotere hoeveelheid "redundancy" (een methode, die ook ik in dit stuk toepas) is niet de zijne. Dit maakte de geschriften van de Frankfurters natuurlijk weinig populair in de "massakultuur" - zelf konden ze dat het beste begrijpen. Waar de stoelenfabrikanten elkaar pogden te overtreffen in de slappe zachtheid van hun vormloze fauteuils, mag een Rietveld geen grote omzet verwachten.

Natuurlijk is dat erg - maar het is niet het ergste. Wanneer oppervlakkigheid en gemakzucht ook die plekken penetreren, waar traditioneel de inspannende intellektuele arbeid werd beoefend en beschermd, dan wordt de situatie veel beangstigender. Dat is bijvoorbeeld het geval wanneer studenten en docenten in de sociologie bepaalde geschriften weigeren te lezen, niet omdat ze onbeholpen, onnodig ingewikkeld of lelijk zijn qua stijl, niet omdat er niets van betekenis in staat, maar alleen omdat ze moeilijk zijn, omdat ze je dwingen om je hersens te gebruiken.

NOTEN

- (1) K.L.Poll, De beklemd elite. Amsterdam: Meulenhoff, 1972, p. 94.
- (2) A.Nuis, Twee schelven hooi. Amsterdam: Meulenhoff, 1968.

- (3) R.Kousbroek, "Het licht uit Toronto". In: Het avondrood der magiërs. Amsterdam: Meulenhoff, 1970, p. 86.
- (4) Idem, pp. 86-87.
- (5) Karl R.Popper, The Open Society and its Enemies. (Eerste druk: 1945). New York: Harper Torchbooks, 1967. Deel II, p. 287.
- (6) A.MacIntyre, Herbert Marcuse. In vertaling: Amsterdam, Meulenhoff, 1970. p. 17.
- (7) Idem, p. 17
- (8) J.Firmin Vogelaar, "Theodor Adorno, en de ontmaskering van de autoritaire persoonlijkheid". In: De Volkskrant. 30 aug. 1969.
- (9) Lazarsfeld, geciteerd in: Martin Jay, The Dialectical Imagination. London: Heinemann, 1973. p. 223,
- (10) Adorno, geciteerd door Jay, p. 76.
- (11) Jay, p. 220.
- (12) Theodor W.Adorno, Minima Moralia. (Eerste druk: 1951). In vertaling: Utrecht/Antwerpen: Het Spectrum, 1970. p. 77.
- (13) Idem, p. 75.